

Tomas Čelkis

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelių evoliucija Sausumos užvaldymas

Tomas Čelkis

**Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
kelių evoliucija
Sausumos užvaldymas**

Tomas Čelkis

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
kelių evoliucija
Sausumos užvaldymas

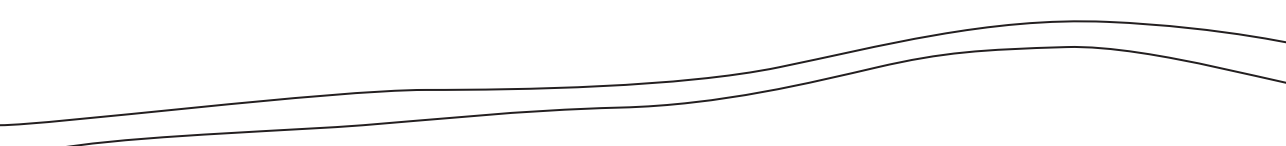

VILNIAUS
UNIVERSITETO
LEIDYKLA

2021

Skiriu Valentinai

Two thin, dark, wavy horizontal lines that span the width of the page, positioned below the text 'Skiriu Valentinai'. The lines are slightly curved and have a soft, hand-drawn appearance.

Monografiją recenzavo:

dr. Laima Bucevičiūtė (Vytauto Didžiojo universitetas)

doc. dr. Liudas Glemža (Vytauto Didžiojo universitetas)

prof. dr. Vyktas Vaitkevičius (Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos
ir archeologijos institutas)

Mokslinių tyrimų ir monografijos leidybą finansavo

Lietuvos mokslo taryba

Mokslininkų grupių projektas

Projekto finansavimo sutartis Nr. S-MIP-17-43

Monografijos leidybą rėmė

UAB FEGDA Kelių ir gatvių tiesimas

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos

Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

ISBN 978-609-07-0617-6 (spausdinta knyga)

ISBN 978-609-07-0618-3 (skaitmeninis PDF)

<https://doi.org/10.15388/vup-book-0011>

© Tomas Čelkis, 2021

© Vilniaus universitetas, 2021

Turinys

Įvadas / 9

I. Sąvokų „keliukas“, „kelias“, „vieškelis“ samprata

XIII–XVIII amžiaus šaltiniuose / 29

II. Sausumos keliai XIII–XV amžiaus Lietuvoje ir LDK / 41

1. Geografinių sąlygų poveikis susisiekimui	43
2. Archajiškas baltiškų kelių „voratinklis“	49
3. „Valdovo kelių“ fenomenas	58
4. Sausumos kelių būklė	65

III. Keliai ir vieškeliai LDK XVI–XVII amžiuje / 73

1. Urbanistika ir kelių tinklo plėtros priežastys	75
2. Susisiekimo infrastruktūra: kelio objektas ir inžineriniai įrenginiai	79
3. Kelių priežiūra ir remontas	103
4. LDK kelių ir viešelių tinklas	110
5. Sausumos keliai LDK stepėje prie Juodosios jūros	125

IV. Susisiekimo sistemos būklė ir pokyčiai LDK XVIII amžiuje / 131

1. Ar keitėsi susisiekimo infrastruktūra ir jos administravimas XVIII amžiuje? ..	134
2. LDK kelių būklė	140
3. Pašto keliai	146
4. Sausumos kelių ir viešelių tinklo struktūra XVIII amžiuje	150

Išvados / 161

Priedai / 167

<i>Pirmas žemėlapis. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės viešelių tinklas XVI–XVII amžiuje</i>	167
--	-----

XVI–XVII amžiaus LDK viešelių sąrašas	170
---	-----

<i>Antras žemėlapis. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelių tinklas XVI–XVII amžiuje</i>	199
---	-----

XVI–XVII amžiaus LDK kelių sąrašas	202
--	-----

<i>Trečias žemėlapis. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelių ir viešelių tinklas XVIII amžiuje</i>	229
---	-----

XVIII amžiaus LDK kelių ir viešelių sąrašas	230
---	-----

Summary	423
---------------	-----

Iliustracijų sąrašas	431
----------------------------	-----

Tekste vartotos santrumpos ir sutrumpinimai	432
---	-----

Šaltinių ir literatūros sąrašas	433
---------------------------------------	-----

Asmenvardžių rodyklė	459
----------------------------	-----

Įvadas

Gyventojų migracija – natūralus fenomenas, atspindintis visuomenių pasklidimo oikumenus ir jų sąlyčius. Žmogaus judėjimas erdvėje nulemtas siekio kurti ir išreikšia gyvenimo ritmą. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė (toliau – LDK) nebuvo izoliuotas politinis darinys, o turėjo sąlytį ir palaikė ryšius su kitomis šalimis. Per jos teritoriją važiavo užsienio pirklių vežimai, o upėmis plaukė laivai. Klostėsi nuolatiniai prekybos keliai, kurie peržengė politines sienas ir darė kraštą atvirą. Tais pačiais maršrutais vykdavo pasiuntiniai, atžygiuodavo ir priešų kariuomenės. Tačiau šimtmečių perspektyvoje migracijos mastai kito. Skirtingų epochų visuomenių mobilumo poreikis buvo nulemtas įvairių besikeičiančių aplinkybių. XVII a. Vakarų Europos žemyno visuomenės buvo kur kas atviresnės nei viduramžiais. XVIII a. susisiekimas sausumos keliais darėsi patogesnis ir intensyvesnis tiek dėl pašto infrastruktūros plėtros, tiek dėl XVIII a. pabaigoje Europoje pasireiškusios industrializacijos. O čia jau išskirtinę vietą užėmė keliai ir transporto priemonės, kurios darė poveikį valstybių viešajam gyvenimui. Susisiekimas tapo įvairiapusių „mainų“ imperatyvu¹.

Pasaulinėje istoriografijoje mobilumo istorijos tema aktualizuota seniai ir nėra klasikinių istorijos tyrimų podukra. Itin daug publikuota tyrimų, kurie nagrinėja pavienių sausumos ir vandens kelių atsiradimą arba susisiekimo infrastruktūrą – tiltų architektūrą, parašyta darbų apie transporto istoriją². Šiuo atveju apžvelgti visą isto-

- 1 Žr. Clozier R. *Géographie de la circulation*. T. 1. *L'Économie des Transports terrestres (rail, route et eau)* (toliau – Clozier R. *Géographie*). Paris, 1963, p. 7–8.
- 2 Žr. Gilliard G. *Problèmes d'histoire routière* // *Annales d'histoire économique et sociale*, 1re année, Nr. 2, 1929, p. 177–182; Imberdis F. *Les routes médiévales: mythes et réalités historiques* // *Annales d'histoire sociale*, 1re année, Nr. 4, 1939, p. 411–416; Lopez R. S. *The Evolution of Land Transport in the Middle Ages* // *Past & Present*, Nr. 9, 1956, p. 17–29; Koller F. E. *La Géographie de deux routes commerciales franco-flamandes au Moyen Age* // *Noroi*, Nr. 58, 1968, p. 285–291; Morris A. S. *The Medieval Emergence of the Volga-Oka Region* // *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 61, Nr. 4, 1971, p. 697–710; Leighton A. C. *Transport and Communication in Early Medieval Europe AD 500–1100*. David & Charles: Newton Abbot, 1972; *L'Homme et la route en Europe occidentale au Moyen Age et aux temps modernes*. Centre culturel l'abbaye de Flaron deuxième journées internationales d'histoire 20-22 septembre 1980 (toliau – *L'Homme et la route en Europe occidentale au Moyen Age et aux temps modernes*). Auch, 1982; Doran L. *Medieval Communication Routes Through Longford and Roscommon and Their Associated Settlements* (toliau – Doran L. *Medieval Communication Routes*) // *Proceedings of the Royal Irish Academy. Section C: Archaeology, Celtic Studies, History, Linguistics, Literature*, Vol. 104C, No. 3, 2004, p. 57–80; *Les ponts au Moyen Âge*. Dir. D. James-Raoul, C. Thomasset. Paris, 2006; *Straßen-und Verkehrswesen im hohen und späten Mittelalter (Vorträge und Forschungen, Bd. 66)*. Hrsg. R. Ch. Schwinges. Ostfildern, 2007; Verdier N., Robert S. *La route en train de se faire* // *Les Nouvelles de l'archéologie*, Nr. 115, 2009, p. 51–56.

riografiją nėra galimybės dėl jos milžiniškos apimties. Tenka paminėti fundamentaliausius ir naujausius istorinius Europos kelių tinklo dinamikos ir gyventojų mobilumo tyrimus. Bene geriausiai šios srities specialistams žinomas australų mokslo istoriko Maxwelllo Gordono Lay sintetinio pobūdžio tyrimas, skirtas pasaulio susisiekimo istorijai³. Jame autorius papasakojo kelių sistemų susiklostymo istoriją, aprašė susisiekimo inžinerinių įrenginių panaudą, kuri priklausė nuo klimato ir gamtos sąlygų, nagrinėjo aplinkybes, lėmusias regioninių kelių atsiradimą, ir atitinkamų transporto sistemų sukūrimą. Autorius apibendrino itin didelį kiekį istoriografijos, pateikė skirtingų žemynų ir regionų susisiekimo paralelių.

Istorikas Georges'as Reverdy parašė Prancūzijos sausumos kelių istoriją⁴. Joje vaizdžiai parodytas šalies susisiekimo sistemos susidarymas – nuo romėnų laikų iki XIX a. Knyga gausiai iliustruota senaisiais žemėlapiais, kuriuose amžininkai buvo pažymėję didžiuosius traktus. Joje taip pat pateikta tiltų konstrukcijų ir kelių pylimų brėžinių. Vėliau autorius parengė ir atskiru leidiniu publikavo XVI–XIX a. Prancūzijos kelių žemėlapių atlasą (iš viso 125 žemėlapius)⁵.

Fundamentalus plačios apimties darbas, nagrinėjantis visos Europos susisiekimo istoriją, priklauso Georges'ui Livet'ui⁶. Jis susintetino esamus tyrimus ir, remdamasis šaltiniais, parašė bendrą Europos žemyno kelių struktūros istoriją. Knygoje paminėta ir LDK, bet matyti, kad autorius stokojo reikiamos informacijos ne tik apie LDK, bet ir apie visą Rytų Europą. Dėl to šio regiono susisiekimo būklė nusakyta aptakiai.

Šioje srityje savo žodį yra tarę kaimynės Latvijos archeologas Ēvalds Mugurēvičs⁷ ir istorikas Vilnis Pāvulāns⁸. Pastarasis dar 1971 m. išleido knygą apie

3 Lay G. M. Ways of the World's. A History of the World's Roads and of the Vehicles That Used Them. New Brunswick, New Jersey, 1992.

4 Reverdy G. L'histoire des routes de France. Du Moyen Âge à la Révolution (toliau – Reverdy G. L'histoire des routes de France). Presses de l'École nationale des ponts et chaussées, Paris, 1997.

5 Reverdy G. Atlas historique des routes de France. Paris, 2006.

6 Livet G. Histoire des routes et des transports en Europe. Des chemins de Saint-Jacques à l'âge d'or des diligences (toliau – Livet G. Histoire des routes et des transports en Europe). Strasbourg, 2003, p. 10–21 (istoriografijos apžvalga).

7 Mugurēvičs Ē. Svarīgākieļi ceļi lībiešu un latgaļu teritorijā // Arheoloģija un etnogrāfija. 3. sēj. Rīga, 1961, p. 61–81; Мугуревиц Э. С. Восточная Латвия и соседние земли в X–XIII вв.: экономические связи с Русью и другими территориями. Пути сообщения. Рига, 1965, с. 98–137.

8 Pāvulāns V. Satiksmes ceļi Latvijā XIII–XVII gs. (toliau – Pāvulāns V. Satiksmes ceļi Latvijā). Rīga, 1971; Pāvulāns V. Hauptverkehrswege und Richtungen der Kulturverbindungen in Lettland vom 10. bis zum 17. Jahrhundert // Colloquium Balticum ethnographicum. Wege und Teilnehmer ethnisch-kultureller Kontakte in der Ostsee-

dabartinės Latvijos teritorijos vandens ir sausumos kelių tinklą XIII–XVII a. Abu mokslininkai nemenkai aptarė ir LDK susisiekimo klausimą, nes tarp šalių buvo intensyvūs kontaktai. Suprantama, daugiausia dėmesio skirta prekybos traktams. Tyrimą analogiška tema – apie Hanzos prekybos kelius – atliko vokiečių istorikai Friedrichas Bruns’as ir Hugo Weczerka⁹. Jame nevengta kalbėti ir apie bendrą susisiekimo padėtį Baltijos regione, dėl to nusakyti maršrutai, vedę į LDK. Kiek ankstesnėje publikacijoje Hanzos prekybą Klaipėdos krašte aptarė Kurtas Forstreuteris¹⁰. Jis aprašė ten egzistavusius senuosius prekybos maršrutus.

Aktualu žinoti šio tyrimo objekto refleksiją lenkiškoje istoriografijoje, nes daug panašių reiškinių buvo pergyventa LDK. Lenkijoje buvo publikuota šios šalies istorinių prekybos kelių susiklostymo¹¹, sausumos traktų dinamikos¹² ir pašto kelių tyrimų¹³.

region. Lettische Akademie der Wissenschaften, Institut für Geschichte Lettlands. Hrsg. S. Cimermanis. Riga, 1993, S. 10–15.

- 9 Bruns F., Weczerka H. Hansische Handelsstrassen (Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte. Neue Folge Bd. 13, t. 2). Weimar, 1967; taip pat: Bruns F., Weczerka H. Hansische Handelsstrassen: Atlas (Quellen und Darstellungen zur Hansischen Geschichte. Neue Folge Bd. 13, t. 1). Köln, 1962; Weczerka H. Les routes terrestres de la Hanse // L’Homme et la route en Europe occidentale au Moyen Age et aux temps modernes, p. 85–105.
- 10 Forstreuter K. Die Memel als Handelsstraße Preußens nach Osten. Königsberg, 1931, S. 26–33.
- 11 Weymann S. Cła i drogi handlowe w Polsce Piatowskiej (Poznańskie towarzystwo przyjaciół nauk. Prace komisji historycznej, t. 13, z. 1). Poznań, 1938.
- 12 Weymann S. Ze studiów nad zagadnieniem dróg w Wielkopolsce od X do XVIII wieku // Przegląd Zachodni, 1953, nr 6–8, s. 194–253; Buczek K. Publiczne usługi transportowe i komunikacyjne w Polsce średniowiecznej // Kwartalnik historii kultury materialnej. R. 15, nr 2. Warszawa, 1967, s. 255–299; Dunin-Wąsowicz T. Drogami średniowiecznej Polski. Studia z dziejów osadnictwa i kultury. Oprac. A. Janeczek, M. Młynarska-Kaletynowa. Warszawa, 2011, s. 13–285; Dunin-Wąsowicz T. Les routes médiévales en Europe centrale: bilna et perspectives, in: L’homme et la route en Europe occidentale au Moyen Age et aux temps modernes, p. 283–288; Samotrzcę, w kompanii czy z orszakiem? Społeczne aspekty podróżowania w średniowieczu i w czasach nowożytnych (toliau – Samotrzcę, w kompanii czy z orszakiem?). Red. M. Saczyńska, E. Wólkiewicz. Warszawa, 2012; Historia kultury materialnej Polski, t. 2, od XIII do XV wieku. Red. A. Rutkowskiej-Plachcińskiej. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1978, s. 205–223; idem, t. 3, od XVI do połowy XVII w. Red. A. Keckowej, D. Molendy. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1978, s. 324–347; idem, t. 4, od połowy XVII do końca XVIII wieku. Red. Z. Kamieńskiej, B. Baranowskiego. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1978, s. 185–204.
- 13 Zimowski L. Poczta Wielkopolska w XVIII wieku: drogi i połączenia pocztowe // Historia, z. 12, Studia z historii gospodarczej XVIII–XX wieku. Poznań, 1972, s. 71–85;

Ši istoriografijos visuma rodo, kad kelių sistema jungė ir vienijo valstybių teritorijas (branduolį su periferijomis) ir naikino regionų izoliaciją. Kartu tai atskleidžia analogiško LDK susisiekimo tyrimo reikšmę ir aktualumą, kuris gali parodyti praktinę viešojo bei kasdienio gyvenimo pusę – nuo prekybos apimčių iki šalies administracijos efektyvumo. Mobilumo kryptys (srautai) liudija vidinę gyventojų migraciją link urbanistinių centrų – miestų, kurie buvo lokalaus gyvenimo ašys. Kol kas šia LDK susisiekimo istorijos tema atlikti tyrimai yra epizodiški. Dažniausiai dėmesys sutelktas į pavienių maršrutų tyrimus. Pirmieji kūriniai apie LDK susisiekimo istoriją parašyti XIX a. Edwardas Rulikowskis 1878 m. paskelbė straipsnį, skirtą Dniepro upės vandens kelio istorijai X–XVIII a.¹⁴ Jame tyrė ir regiono prekybos kelių sausumoje išsidėstymą, aiškino jų reikšmę prekybai, prekių transportavimo sąnaudas. Po kelių dešimtmečių – 1898 m. Vasilijus Danilevičius paskelbė studiją apie Polocko žemės kelius (iki XIV a. pabaigos)¹⁵. Čia jis norėjo rekonstruoti lokalių kelių tinklą. Surinko metraščių žinutes, kuriose nurodyta išvykimo vieta ir kelionės tikslas, ir šiuos paminėjimus laikė realiai egzistavusiais kelių objektais. Jis nemanė, kad paminėtas kelionės tikslas galėjo būti pasiekiamas ne tiesioginiais, o aplinkiniais ir tranzitiniais maršrutais. Dėl to šio tyrimo išvados nenustatė aiškesnio Polocko žemės kelių tinklo, juolab tyrėjas neatskyrė lokalių kelių nuo regioninių traktų, kurie iš tikrųjų skyrėsi savo strategine reikšme.

Ilgainiui istoriografijoje LDK susisiekimo tema suprasta kaip prekybos istorijos tyrimų dalis. Minėtą E. Rulikowskio darbą 1916 m. papildė Ignacijus Tadeusz Baranowskis, kuris tyrė, o tiksliau sakant, aprašė Dniepro upės vandens kelią ir nurodė link jos pakrančių XIV–XVII a. vedusius sausumos kelius¹⁶. Minėti istorikai uždavė toną tarpukario tyrimams, kuriuose susisiekimas taip pat laikytas prekybos istorijos objektu. Ekonomikos istorijos darbuose kelių tema tapo bene būtinybe – nusakyti prekybos kelių maršrutus valstybėje. To pavyzdys yra 1930 m. Leono Koczy¹⁷ kny-

Zimowski L. Geneza i rozwój komunikacji pocztowej na ziemiach polskich (toliau – Zimowski L. Geneza i rozwój komunikacji). Warszawa, 1972.

- 14 *Rulikowski E. Dawne drogi i szlaki na prawym brzegu Dniepru // Ateneum. Pismo naukowe i literackie, t. 3 (zbioru ogólnego tom XI). Warszawa, 1878, s. 502–528; Rulikowski E. Dawne drogi i szlaki na prawym brzegu Dniepru (Dokończenie) // Ateneum. Pismo naukowe i literackie, t. 4 (zbioru ogólnego tom XII). Warszawa, 1878, s. 58–84.*
- 15 *Данилевичъ В. Е. Пути сообщения Полоцкой земли до конца XIV столетия. Юрьев, 1898.*
- 16 *Baranowski I. T. Rzut oka na znaczenie Dniepru w dziejach gospodarczych Polski // Przegląd Historyczny, t. 20, z. 3. Warszawa, 1916, s. 269–284.*
- 17 *Koczy L. Handel Poznania do połowy wieku XVI. Poznań, 1930, s. 16–18.*

ga. Jis, nagrinėdamas prekybą Poznanėje iki XVI a. vidurio, aprašė ir XV a. prekybos kelius, vedusius į LDK. Vėliau šiokia tokia išimtis istoriografijoje buvo 1936 m. Seweryno Wysloucho¹⁸ darbas apie susisiekimą tarp LDK magdeburginių miestų. Jame analizuota LDK valdžios kelių kontrolė, jų apsauga bei priežiūros prievolės, o kartu susisiekimo infrastruktūros atsiradimas. Beje, konceptualumo požiūriu labai panašų straipsnį 2004 m. paskelbė Janas Jurkiewiczzius¹⁹. Po kurio laiko tas pats S. Wyslouchas parašė studiją apie XVI–XVIII a. Polesės regiono kelių sistemą²⁰. Čia jau susisiekimą tyrė tradiciniu būdu, kaip ekonomikos istorijos elementą. Tokia pati tyrimų strategija regima ir jaunoje tarpukario Lietuvos istoriografijoje. 1934 m. Zenono Ivinskio²¹ knygos apie Lietuvos prekybą su Prūsija iki XVI a. pabaigos viename skyrių aprašyti vandens ir sausumos kelių maršrutai. Daugiausia dėmesio skirta prekybinei Nemuno vandens arterijai. Ne taip seniai šio vandens kelio tyrimą atliko Laima Bucevičiūtė²².

Panašių tyrimų pasirodė sovietmečiu. 1950 m. paskelbtas Rusijos tyrėjo Sergejaus Golubcovo²³ straipsnis apie kelius į Naugardą XVI–XVII a., kur aprašyti traktai iš Polocko ir Smolensko. Vėliau paskelbtas Michailo Tichomirovo²⁴ darbas apie XIV–XV a. kelius iš Maskvos ir kitų rusėniškų kraštų į Bizantiją. Jame analizuota stepių kelių sampratos problema, kuri artima ir LDK susiekimo pažinimui. Plėtojant ekonomikos istoriją, 1956 m. pasirodė istorikės Alinos Wawrzyńczyk²⁵

- 18 Wyslouch S. Posługi komunikacyjne w miastach W. Ks. Litewskiego na prawie Magdeburskiem do połowy XVI w. Wilno, 1936.
- 19 Jurkiewicz J. Powinności podwodowe włościan Wielkim Księstwie Litewskim (XVI–XVII w.). Z zagadnień ich terminologii i klasyfikacji (toliau – Jurkiewicz J. Powinności podwodowe włościan Wielkim Księstwie Litewskim) // Istorijos akiračiai. Skiriama profesoriaus habilituoto daktaro Antano Tylos 75-mečiui. Vilnius, 2004, p. 101–126.
- 20 Wyslouch S. Dawne drogi Polesia. Ze studiów nad historią gospodarczą Polesia XVI–XVIII w. // Ateneum Wileńskie, R. 12. Wilno, 1937, s. 146–204.
- 21 Ivinskis Z. Lietuvos prekyba su prūsais. Pirmą dalis. Iki XVI amžiaus pradžios (toliau – Ivinskis Z. Lietuvos prekyba su prūsais). Kaunas, 1934, p. 114–125.
- 22 Bucevičiūtė L. Vandens kelias Kaunas–Karaliaučius XV–XVIII a. kartografijoje (toliau – Bucevičiūtė L. Vandens kelias) // Kauno istorijos metraštis, t. 6, 2005, p. 55–104.
- 23 Голубцов И. А. Пути сообщения в бывших землях Новгорода Великого в XVI–XVII веках и их отражение на русской карте середины XVII века (toliau – Голубцов И. А. Пути сообщения) // Вопросы географии, вып. 20. Москва, 1950, с. 271–302.
- 24 Тихомиров М. Н. Пути из России в Византию в XIV–XV вв. // Византийские очерки. Москва, 1961, с. 3–33.
- 25 Wawrzyńczyk A. Studia z dziejów handlu Polski z Wielkim Księstwem Litewskim i Rosją w XVI wieku. Warszawa, 1956, s. 26–40.

knyga apie LDK ir Lenkijos prekybą su rusų kunigaikštystėmis, kurioje mėginta lokalizuoti svarbiausius prekybos traktus. Prakalbus apie rytines ir pietines LDK teritorijas, minėtinas 1965 m. Andrzejiaus Dziubińskio²⁶ straipsnis apie XVI a. Lenkijos ir LDK prekybos kelius į Osmanų imperiją. Jame visas dėmesys skirtas traktų maršrutų lokalizacijai. Vėliau šį tyrimą autorius papildė ir kaip atskirą skyrių publikavo monografijoje apie Lenkijos ir Osmanų imperijos prekybą²⁷. Šiame kontekste reikia paminėti Vladimiro Krivonosos disertaciją apie Ukrainos prekybą su Balkanų šalimis XVI–XVII a., kuri parengta ir apginta 1984 m. Lvovo Ivano Franko universitete. Disertacijoje yra skyrius būtent apie prekybinius sausumos traktus, kurie jungė LDK su Moldavijos vaivadija, totorių ir Osmanų valdomais kraštais²⁸.

Panašių darbų pasirodė Baltarusijoje. 1966 m. Zinovijus Kopysskis²⁹ susisiekimo klausimą aptarė nagrinėdamas XVI–XVII a. Baltarusijos teritorijos miestų raidą. Remdamasis archyvine medžiaga, autorius lokalizavo kai kuriuos prekybos kelius. Po dešimtmečio istorikas Vadimas Žučkevičius³⁰ mėgino rašyti Baltarusijos sausumos ir vandens kelių tinklo istoriją. Užmojis buvo didelis, bet problema ta, kad darbas grįstas istoriografijos referavimu. Nėra šaltiniotyrinio pagrindo, daugelis dalykų tik numanyti teoriškai. Kitas panašus sumanymas buvo 1978 m. Armeno Sardarovo knyga apie Baltarusijos susisiekimo istoriją³¹. Vėliau ši knyga buvo papildyta ir perleista³². Tačiau abu kūriniai yra labiau mokslo populiarinamieji, o ne tiriamieji veikalai, nes pasakojimas paviršutiniškas, mokslinis aparatas – silpnas. Dar po kurio laiko Baltarusijoje pasirodė Vasilijaus Meleško³³ straipsnis apie XVI–

26 Dziubiński A. Drogi handlowe polsko-tureckie w XVI stuleciu (toliau – Dziubiński A. Drogi handlowe) // Przegląd historyczny, t. 56 (z. 2). Warszawa, 1965, s. 232–259.

27 Dziubiński A. Na szlakach orientu. Handel między Polska a Imperium Osmańskim w XVI–XVIII wieku. Wrocław, 1997, s. 11–77.

28 Кривонос В. П. Торговые связи Украинских земель с Балканами в середине XVI – первой половине XVII вв. Львовский национальный университет имени Ивана Франко (toliau – Кривонос В. П. Торговые связи). Львов, 1984 (захищені: Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка, 0776 [3729]), с. 65–86.

29 Копыцкий З. Ю. Экономическое развитие городов Белоруссии в XVI–первой половине XVII в. (toliau – Копыцкий З. Ю. Экономическое развитие). Минск, 1966, с. 152–155.

30 Жучкевич В. А. Дороги и водные пути Белоруссии. Минск, 1977.

31 Сардаров А. С. История и архитектура дорог Белоруссии. Минск, 1978.

32 Сардаров А. С. Путетворение: история и культура белорусских дорог. Минск, 2009.

33 Мелешко В. И. Могилев в XVI–середине XVII в. Минск, 1988, с. 96–119.

XVII a. Mogiliavo prekybos istoriją, kuriame, kaip įprasta, parašytas skyrius apie prekybos traktų išsidėstymą.

Sovietinėje Lietuvoje LDK susisiekimo istorija aktualizuota sąlyginai. Tradiciškai apie ją kalbėta tiek, kiek tai siejosi su ekonomikos istorija. 1962 m. publikacijoje Jonas Remeika³⁴ šia tema rašė aptardamas XIV a.–1430 m. LDK prekybą su Vokiečių ordinu (Ordinu). Kelis apžvalginius straipsnius parašė Albinas Gulbinskas³⁵, o bendrais bruožais apie LDK pašto kelius 1980 m. mėgino rašyti Povilas Vitkevičius³⁶, bet jo pasakojimai išėjo glausti. Išties, senųjų kelių klausimas istorikų darbuose užčiuoptas ne taip jau retai³⁷.

XX a. pabaigoje LDK susisiekimo tema sulaukė naujo istorikų dėmesio. 1995 m. paskelbta plačios apimties Vinco Žilėno³⁸ publikacija apie XVI–XVII a. Vilniaus prekybą. Joje nusakyti kai kurie prekybiniai traktai, nagrinėti jų priežiūros klausimai. Vienaip ar kitaip apie susisiekimo temą užsiminė istorikai Rūstis Kamunta-

34 Remeika J. Prekyba Nemunu iki 1430. Pirmųjų Gediminaičių laikų Lietuvos prekybiniai ryšiai su vakarais (toliau – Remeika J. Prekyba Nemunu) // Tautos praeitis, t. 1, Knyga 4. Chicago, 1962, p. 521–565.

35 Gulbinskas A. Sauskelių tinklas Lietuvoje iki 1940 m. // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija, t. 3 (25), 1963, p. 15–28; Gulbinskas A. Lietuvos transporto tinklų formavimosi raida iki 1940 // Geografinis metraštis. Lietuvos TSR gyventojai ir darbo jėgos ištekliai, Nr. 9. Vilnius, 1971, p. 131–153; Гульбинскас А. Формирование и совершенствование транспортной системы Литовской ССР. Вильнюс, 1977, с. 9–31; Gulbinskas A., Purnas V., Rugevičius V., Jurginienė S., Tamošaitienė V. Transporto raida Lietuvoje. Vilnius, 1983.

36 Виткевичюс П. П. Старинная почта в Прибалтике (toliau – Виткевичюс П. П. Старинная почта в Прибалтике) // Из истории естествознания и техники Прибалтики. Вильнюс, 1980, с. 65–77.

37 Žr. Varakauskas R. Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII–XVI a. Vilnius, 1982, p. 280–290; Varakauskas R. Lietuvos ir Livonijos prekybiniai santykiai XIII–XIV a. pirmoje pusėje // Istorija, Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai, t. 12 (sąs. 2). Vilnius, 1972, p. 127–143; Kuncienė O. Kaip anksčiau keliaudavo // Mokslas ir gyvenimas, Nr. 11. Vilnius, 1974, p. 36–38; Puodžiukynas V. Lietuvos senieji keliai XVI–XIX a. pirmoje pusėje (iki 1861 m.). Diplominis darbas. Vilniaus Darbo raudonosios vėliavos ordino V. Kapsuko valstybinis universitetas. Istorijos fakultetas. TSRS istorijos katedra. Vilnius, 1978 (saugomas: Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius, F85-1237); Kiaupienė J. Nemuno prekybos keliu į Baltijos jūros uostus XVII a. // Klaipėdos miesto ir regiono archeologijos ir istorijos problemos, Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. 2. Klaipėda, 1994, p. 40–43; Raipa A. Lietuvos mokslo ir technikos istorijos bruožai. Pirmoji dalis. Nuo seniausių laikų iki XX a. pradžios. Kaunas, 1995, p. 13–14.

38 Žilėnas V. Vilniaus miesto prekybos bruožai XVI ir XVII šimtmečiuose (toliau – Žilėnas V. Vilniaus miesto) // Mūsų praeitis 1994/4. Vilnius, 1995, p. 90–130.

vičius³⁹, Raimonda Ragauskienė⁴⁰ ir Zigmantas Kiaupa⁴¹. Jolanta Skurdauskienė sprendė ekonominį klausimą – koks buvo dvarų ir prekybos kelių išsidėstymo santykis Žemaitijoje XVI–XVII a.⁴² Kiek kitu rakursu į susisiekimą pažvelgė Laimontas Karalius⁴³. Jis tyrė XV–XVII a. LDK kelių būklę gerinusių įrenginių infrastruktūrą, o drauge ir muitų klausimus. Panašia tema straipsnį parašė ir šios publikacijos autorius⁴⁴. Regiono lokalaus susisiekimą istorijos pavyzdys gali būti Deimanto Karvelio⁴⁵ knyga apie Biržų kunigaikštystę – keli jos skyriai yra apie vietos gyventojų mobilumą, keliautojams reikalingas smukles ir pašto funkcionavimą Biržų kunigaikštystėje.

- 39 *Kamuntavičius R.* Lietuvos įvaizdžio stereotipai italų ir prancūzų XVI–XVII a. literatūroje (toliau – *Kamuntavičius R.* Lietuvos įvaizdžio stereotipai). Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas, 2002, p. 33–41; *Kamuntavičius R.* Memoirs of French Travellers: A Source of Lithuanian History in the Second Half of the Seventeenth Century // *Lithuanian Historical Studies*, 1998, Nr. 3, p. 27–48; *Камунтавичюс Р.* Подарожжы па Літве XVI–XVII ст.: досвед італьянцаў і французаў // *Беларускі гістарычны агляд*, т. 10, 1 (18). Менск, 2003, с. 59–88.
- 40 *Ragauskienė R.* „Dingę istorijoje“: XVI a. LDK privačių archyvų dokumentų dinamika // *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 3. Sud. *D. Antanavičius*. Vilnius, 2010, p. 94–104.
- 41 *Kiaupa Z.* Lietuvos istorija, t. 7. Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.) (toliau – *Kiaupa Z.* Lietuvos istorija, t. 7), d. 1. Vilnius, 2012, p. 105–113, 440–442; *Kiaupa Z.* Karčema prie karčemos. XVI a. vaizdai (toliau – *Kiaupa Z.* Karčema prie karčemos) // *Ritualas, blaivybė, kultūra*. Vilnius, 1989, p. 7–24, 156.
- 42 *Skurdauskienė J.* Privatūs valdų kompleksai ir susisiekimas. Dar vienas atvykusių bajorų evangelikų, bažnyčių fundatorių, žemėvaldos formavimo aspektas Žemaitijoje XVI a. antrojoje pusėje–XVII a. pradžioje (toliau – *Skurdauskienė J.* Privatūs valdų kompleksai) // *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 2013, t. 27, p. 118–139.
- 43 *Karalius L.* Tiltai, pervažiuojamieji perkolai, kamšos, pagrandos, mediniai grindiniai, pylimai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sausumos keliuose XVI amžiuje (toliau – *Karalius L.* Tiltai) // *Lietuvos istorijos metraštis*, 2008 metai, 1. Vilnius, 2009, p. 5–25; *Karalius L.* Upių keltų rinkliavos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės muitų sistemoje XVI a. I pusėje // *Mūsų praeitis*, Nr. 6, 1999, p. 3–22; *Karalius L.* Privatūs muitai XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: dar viena bajorų ekonominio aktyvumo sritis? (toliau – *Karalius L.* Privatūs muitai) // *Tarp istorijos ir būtovės: studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui*. Sud. *A. Bumblauskas, R. Petrauskas*. Vilnius, 1999, p. 263–276; *Karalius L.* Privačių muitų sudėtis ir teisinė raida Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XV a. II pusė–1566 m.) (toliau – *Karalius L.* Privačių muitų sudėtis ir teisinė raida). Magistro darbas. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1998.
- 44 *Čelkis T.* Stan drog ładowych i struktura systemu połączén w Wielkim Księstwie Litewskim w końcu XV–XVII wieku // *Zapiski Historyczne*, t. 79, zesz. 3, 2014, s. 39–61.
- 45 *Karvelis D.* Iš Radvilų giminės istorijos: Biržų kunigaikštystė ir jos visuomenė 1547–1655 m. (toliau – *Karvelis D.* Iš Radvilų giminės istorijos). Vilnius, 2015, p. 72–78, 412–420; taip pat: *Karvelis D.* Karčema Radvilų Biržų kunigaikštystėje XVI a. pab. – XVII a. I pusėje // *Žiemgala*, 2016/2, p. 5–9.

Minėtinas Tomaszo Popławskio⁴⁶ apžvalginis mokslo populiarinamasis straipsnis, kuriame analizuotas XVIII a. privačių kelių klausimas, o konkrečiai aptartas 1799 m. Beckero plane pavaizduotas Balstogės apylinkėse pažymėtas „Chodkevičių kelias“ ir „Bazilijonų kelias“. Autoriaus nuomone, šių kelių maršrutai susiklostė dar XVI–XVII a. Kol kas į įdomų ir neįprastą privačių kelių reiškinių LDK istorijos tyrėjai beveik nėra atkreipę dėmesio, nors tokie objektai minimi jau XVI a. šaltiniuose.

Kelių struktūra priklausė nuo gyvenviečių tinklo. Tai pažymi paveldosaugos specialistai. Laura Prascevičiūtė⁴⁷ disertacijoje užčiuopė Valakų reformos poveikį LDK kelių išsidėstymui. Prakalbus apie paveldą, minėtinas Ukrainos istoriko Volodimiro Prišliako straipsnis, kuriame jis pristatė XVI–XVII a. šaltiniuose minimą „Vytauto kelią“ Voluinėje⁴⁸. Išties valdovo Vytauto atminties tradicija buvo neeilinė, nes XVI–XVII a. žmonės paliudijo „Vytauto kelią“ ir brastą⁴⁹. XVIII a. LDK kelių tema taip pat yra sulaukusi dėmesio, straipsnių apie juos yra parašę baltarusių istorikai Alesis Dounaras⁵⁰ ir Irina Kiturka⁵¹.

46 Popławski T. Droga Chodkiewiczowska i Bazylińska – najstarsze trakty Białegostoku // Białostoczczyzna, 4/1995. Białegostok, 1995, s. 103–106.

47 Prascevičiūtė L. Valakų reformos paveldas: tyrimų ir apsaugos problemos (toliau – Prascevičiūtė L. Valakų reformos paveldas). Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas. Vilnius, 2013, p. 103–118.

48 Пришляк В. Старий „гостинец Витолтов“ (Вітовтова дорога XIV–XVII ст.) (toliau – Пришляк В. Старий „гостинец Витолтов“) // Минувле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі та Старовижівщина історії України, Волині та Полісся: Науковий збірник, Випуск 21, Матеріали ХХІ Волинської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, 17 листопада 2006. Луцьк, 2006, с. 21–23.

49 Čelkis T. „Valdovo keliai“ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorinės struktūros sandaroje XV–XVI amžiuje (toliau – Čelkis T. „Valdovo keliai“) // Lietuvos Statutas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškoji visuomenė. Straipsnių rinkinys. Sud. I. Valikonytė, L. Steponavičienė. Vilnius, 2015, p. 247–259; taip pat: Скварчэўскі З. Вобраз князя Вітаўта ў міфалагічнай свядомасці беларусаў (toliau – Скварчэўскі З. Вобраз князя Вітаўта) // Druvis, 2011, № 3, с. 103–111; Белецкая О. Имя Великого Князя Литовского Витовта в названиях Северного Причерноморья XVI–XVIII веков (toliau – Белецкая О. Имя Великого Князя Литовского Витовта) // Lietuvos istorijos studijos, 2019, t. 42, p. 7–28.

50 Доўнар А. Б. „Масты ў паўтара пруты“. Нарыс з гісторыі дарожных камунікацыяў Беларусі XVI–XVIII стст. (toliau – Доўнар А. Б. „Масты ў паўтара пруты“) // Спадчына, № 2–3, 2003 (152), с. 63–69; Доўнар А. Б. Стан дарог і дарожных камунікацый Рэчыцкага павета (1765–1766 гг.) // Пятая Міжнародныя Доўнарскае чытанні, Рэчыца, 22–23 верас. 2005 г., рэд. В. М. Лебедзева (і інш). Гомель, 2005, с. 220–225.

51 Кітурка І. Ф. Люстрацыя мастоў і грэбляў 1779 г. ва ўладаннях Ашмянскага староства Тадэвуша Коцела як частка агульнадзяржаўнага мерапрыемства

Atskirą nesiaurą istoriografijos grupę sudaro specifinio rašytinio šaltinio – XIV a. Vokiečių ordino karo žygių maršrutų aprašymų – *vegeberichtų* tyrinėjimai. Vieną pirmųjų tyrimų 1885 m. paskelbė Alfredas Thomas⁵², vėliau apie juos straipsnį parašė H. Mülleris⁵³. XX a. pirmoje pusėje šiuos šaltinius išnagrinėjo Hansas ir Gertruda Mortensenai – tyrė Vokiečių ordino ir LDK politinius santykius bei istorinę geografiją (šalių pasienio dykras) ir sudarė dalies maršrutų žemėlapi⁵⁴. Panašiai tarpukariu Ordino *vegeberichtus* į Žemaitiją tyrė Vaclovas Biržiška, juos komentavo ir mėgino lokalizuoti juose minimus vietovardžius, sudarė maršrutų žemėlapi⁵⁵. Vėliau apie Ordino *vegeberichtus*, vedusius per Sūduvą, rašė Jonas Totoraitis. Tačiau jis, kaip ir daugelis istorikų, klaidingai juos tapatino su vietiniais gyvenviečių keliais⁵⁶. Šiuos karo žygių maršrutus naujausiuose tyrimuose įvairiais aspektais nagrinėjo Vytenis Almonaitis⁵⁷, Artūras

па ўпарадкаванні гандлёвых шляхоў // Беларусь праз прызму рэгіянальнай гісторыі: Ашмяны і Ашмянскі рэгіён. Мінск, 2015, с. 228–238.

- 52 Thomas A. Litauen nach den Wegeberichten im Ausgang des 14. Jahrhunderts // Beiträge zur Geschichte der Preußen (Tolkemita-Texte, 60). Dieburg, 2001, S. 29–53; pirmiausia šiuos aprašymus XIX a. paskelbė vokiečių mokslininkai: Die littauischen Wegeberichte // Scriptores rerum prussicarum (toliau – Die littauischen Wegeberichte // SRP), Bd. 2. Hrsg. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. Leipzig, 1863, S. 664–711; šaltinių vertimas į lietuvių kalbą: Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.) (toliau – Kraštas ir žmonės). Parengė J. Jurginis, A. Šidlauskas. Vilnius, 1983, p. 7–41.
- 53 Müller H. Über die Örtlichkeiten der „Wegeberichte“ (W. B.) innerhalb der heutigen Landesgrenze // Altpreußische Forschungen 4, H. 2, Königsberg, 1927 (perleista: Altpreußische Forschungen, 3 und 4. Jahrgang 1926 und 1927. Sondernschriften des Vereins für Familienforschung in Ost -und Westpreußen e V. Nr. 65/2, Hamburg, 1989), S. 43–64.
- 54 Mortensen G. Beiträge zu den Nationalitäten und Siedlungsverhältnissen von Preussisch-Litauen, Berlin, 1927, S. 44–51; Mortensen H., Mortensen G. Die Wildnis im östlichen Preußen, ihr Zustand um 1400 und ihre frühere Besiedlung. Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreußens bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts. Bd. 7–8, Teil 1–2. Leipzig, 1937–1938.
- 55 Biržiška V. Kryžiuočių keliai į Lietuvą XIV amž. I Kelias į Žemaitiją (atspaudas iš I „Praeities“ tomo). Kaunas, 1930.
- 56 Totoraitis J. Kryžiuočių keliai per Sūduvą // Pietinė Lietuva. Grigaliaus Valavičiaus 1559 metų Lietuvos girių aprašyme. Sud. V. Žemaitis. Čikaga, 1964, p. 62–65.
- 57 Almonaitis V. Medininkų krašto pietinė dalis kryžiuočių karo kelių aprašymų duomenimis // Dailė: Acta Academiae Artium Vilnensis. Kultūrinio landsafto raida Žemaičių aukštumoje, t. 34, 2004, p. 163–174; Almonaitis V. Laukuvos apylinkės kryžiuočių karo kelių aprašymų duomenimis // Laukuva. Dalis 1. Vilnius, 2005, p. 171–183; Almonaitis V. Kaltinėtų kraštas XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje: istorinės geografijos

Dubonis⁵⁸, Darius Baronas⁵⁹ ir Alegas Lickevičius⁶⁰. Kol kas paskutinė šių šaltinių interpretacija randama Stefano Strieglerio knygoje⁶¹. Jis vegeberichtus analizuoja kaip mentalinius žemėlapius, išreiškusius to meto individo erdvės sampratą. Empiriniu požiūriu ypatinga darbo vertė ta, kad jos autorius Berlyne, Prūsijos slaptajame archyve, surado iki tol nežinotus kelis naujus vegeberichtus ir juos paskelbė knygoje.

Susisiekimo ir gyventojų mobilumo klausimai domina ne tik istorikus, bet ir archeologus. Kasinėjimų metu aptinkami pirklių pamesti daiktai leidžia spėti apie prekybos kelių maršrutus. Čia minėtinas G. B. Fedorovo⁶² straipsnis apie Lietuvoje rastus lydinį ir monetų lobius, nusakantis jų topografinį pasklidimą. Pagal radinių vietas autorius nustatė keturis prekybos kelius. Tačiau ši išvada skubota, nes susidaro nuomonė, jog lobiai bene tikslingai slėpti pakelėse.

bruožai (toliau – *Almonaitis V.* Kaltinėnų kraštas XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje) // *Istorija*, t. 75 (3), 2009, p. 3–16; *Almonaitis V.* Vokiečių ordino karo žygiai į Kaltinėnų kraštą // *Lietuvos istorijos metraštis 2009 metai* 1. Vilnius, 2010, p. 31–49.

- 58 *Dubonis A.* Das Grenzgebiet zwischen Litauen und dem Deutschen Orden: soziale, wirtschaftliche, administrative, ethnische und kulturelle Kommunikation in den Jahren 1290–1422 (toliau – *Dubonis A.* Das Grenzgebiet zwischen Litauen) // *Tannenberg – Grunwald – Žalgiris 1410: Krieg und Frieden im späten Mittelalter*. Herausgegeben von *W. Paravicini, R. Petrauskas und G. Vercamer*. Harrassowitz Verlag–Wiesbaden, 2012, S. 53–65; *Baronas D., Dubonis A., Petrauskas R.* Lietuvos istorija. XIII a.–1385 m. valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų (toliau – *Baronas D., Dubonis A., Petrauskas R.* Lietuvos istorija, t. 3), t. 3. Vilnius, 2011, p. 68–69.
- 59 *Baronas D.* Lietuvių ir vokiečių taikaus bendradarbiavimo bruožai XIV a. karo sukuryje // *Lituanistika*, t. 56, Nr. 1–4 (79–82), 2010, p. 2–18.
- 60 *Ліцкевіч А.* Гародня і Гарадзенскі рэгіён у другой палове XIII–XIV стст. Сухапутныя і водныя камунікацыі, населеныя пункты, этнаканфесійны склад і міграцыі насельніцтва // *Arche*, 2014, № 11 (132), c. 16–28. Apie karinius maršrutus yra rašęs ir knygos autorius: *Čelkis T.* Keliais po viduramžių Lietuvą. I: XIII–XV amžiaus pirmos pusės sausumos kelių samprata (toliau – *Čelkis T.* Keliais po viduramžių Lietuvą. I) // *Lituanistica*, t. 59, Nr. 2 (92), 2013, p. 61–76; *Čelkis T.* Keliais po viduramžių Lietuvą. II: XIII–XV amžiaus pradžios karo žygių sąlygos (toliau – *Čelkis T.* Keliais po viduramžių Lietuvą. II) // *Lituanistica*, t. 59, Nr. 3 (93), 2013, p. 125–137.
- 61 *Striegler S.* Raumwahrnehmung und Orientierung im südöstlichen Ostseeraum vom 10. bis 16. Jahrhundert. Von der kognitiven zur physischen Karte (toliau – *Striegler S.* Raumwahrnehmung und Orientierung im südöstlichen Ostseeraum). Berlin, 2018; *Striegler S.* Die „littauischen Wegeberichte“. Kognitive Karten und die Kommunikation geografischen Wissens im Mittelalter // *Studia Maritima*, Vol. 25, 2012, S. 205–218.
- 62 *Fedorovas G. B.* Lobių su Lietuvos lydiniais ir monetomis topografija // *Lietuvos istorijos instituto darbai*, t. 1. Kaunas, 1951, p. 181–229.

Jonas Genys⁶³ 1997 m. straipsnyje mėgino rekonstruoti svarbiausių baltų prekybos kelių kryptis XI–XII a. Panašų darbą apie ikiistorinius kelius Žiemgaloje parašė Ernestas Vasiliauskas⁶⁴. Abiejų tyrimų tikslas – naudojantis archeologiniais duomenimis nustatyti traktų topografiją ir jiems priskirti ekonominį pobūdį. Panašiai susisiektimo problemą viename kitame puslapyje analizavo ir daugiau archeologų⁶⁵.

Apie archeologinius susisiektimo infrastruktūros paminklus rašyta labai mažai. Zenonas Baubonis⁶⁶ paskelbė archeologinius duomenis apibendrinantį straipsnį apie kūrgrindas, medgrindas ir žemgrindas. Aleksejus Luchtanas aptarė Kernavėje rastos XIII–XIV a. medgrindos ir akmeninio grindinio liekanas⁶⁷. Informacinio pobūdžio publikacijų apie tokius archeologinius objektus yra ne tiek ir mažai⁶⁸. Tačiau tai ne tyrimai, bet faktų apie jų egzistavimą sklaida.

Apibendrinant konstatuotina, jog LDK susisiektimo istorija tyrinėta epizodiškai. Vyrauja požiūris, kad keliai vos ne vien ekonomikos istorijos dalis, jie aktualūs nusakant ekonominės gerovės transportavimo kryptis. O bendros – kompleksinės LDK kelių tinklo rekonstrukcijos nėra. Vyrauja pavienių arba lokalių kelių aptarimai, kurie savo pobūdžiu ne visada atskiriami nuo regioninių vieškelio. Istorio-

63 Genys J. Trade Routes and Trade Centres in Western Lithuania during the Early Middle Ages // *Archaeologia Baltica* 2 (The Balts and Their Neighbours in the Viking Age). Ed. V. Kazakevičius, V. Žulkus. Vilnius, 1997, p. 141–154.

64 Vasiliauskas E. Žiemgalos prekybiniai keliai ir centrai VIII–IX a. // *Lietuvos archeologija*, t. 18. Vilnius, 1999, p. 79–99.

65 Vaitkevičius V. Merkinė XIII–XIV amžiuje // Merkinės istorijos bruožai. Sud. A. Černiauskas, H. Gudavičius, V. Vaitkevičius. Vilnius, 2004, p. 92, 97–99; Zabiela G. Viduramžių mūsų vietų Lietuvos teritorijoje archeologinis aspektas // 1260-iejai: Durbės mūsų kontekstai. Klaipėda, 2016, p. 37–48.

66 Baubonis Z. Kūrgrindų, medgrindų ir žemgrindų klausimu (toliau – Baubonis Z. Kūrgrindų, medgrindų ir žemgrindų klausimu) // Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimo uždaviniai. Vilnius, 1988, p. 47–53.

67 Luchtanas A. Tyrinėjimai Kernavėje (toliau – Luchtanas A. Tyrinėjimai Kernavėje) // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1986 ir 1987 metais. Vilnius, 1988, p. 137–142; Daugudis V. Senoji medinė statyba Lietuvoje (Daugudis V. Senoji medinė statyba). Vilnius, 1982, p. 85; žinoma Apulės piliakalnio XI–XIV a. akmenimis grįsto kelio atkarpa, 2–3,5 m pločio.

68 Žr. Kšivickis L. Žemaičių senovė, Kaunas-Marijampolė, 1928, p. 19, 62–72; Klykūnas J. Šis tas iš mūsų senovės. Slaptieji karo keliai. Milžinkapiai. Bažnytiniai-istoriniai turtai. Alkakalniai (toliau – Klykūnas J. Šis tas iš mūsų senovės) // Švietimo darbas, 1926, Nr. 6, p. 755–757; Tarasienka P. Velnio keliai ir brastos // Jaunoji karta, 1933, Nr. 21, p. 361–362; Poška A. Pikaikių kūrgrinda (toliau – Poška A. Pikaikių kūrgrinda) // Literatūra ir menas, Nr. 35 (721). Vilnius, 1960, p. 4.

grafijoje nemėginta įvertinti LDK gyventojų mobilumo reiškinio. Todėl sisteminis tyrimas yra perspektyvus. Jis praturtintų LDK istorinės geografijos pažinimą, paaiškinantų praktinę XIII–XVIII a. valdymo pusę, gyventojų mobilumo poreikį, sąlygas ir jo ribotumą. Istoriografijoje dažnai hipotetiškai teigiama apie viduramžių Lietuvos gyventojų sėslumą ir XVIII a. žmonių mobilumo intensyvėjimą, kuris siejamas su prasidėjusiu LDK modernėjimu. Tačiau beveik nemėginta teiginių pagrįsti išsamiais šaltinių duomenimis. Jau dabar galima pasakyti, jog perskaityti šaltiniai byloja apie kiek kitokias realijas nei ilgametės prielaidos.

Šioje knygoje nagrinėjama išskirtinai LDK sausumos kelių ir jų tinklo istorija, nors istoriografijoje yra ir specialių vandens kelių tyrimų (taip pat oro, bet tai vėlyvas išradimas). Vis dėlto upės ir kiti vandens telkiniai buvo savaime susiformavę gamtiniai objektai. Juos žmonės tiesiog pritaikydavo susisiekimo reikmėms, kartais patobulindavo, įrengdavo uostus ir prieplaukas. Sausumos kelių objektai buvo ir liko žmonių veiklos, mobilumo ir geografinės erdvės užvaldymo pėdsakai. Todėl šios knygos tyrimo objektas yra LDK sausumos kelių tinklo struktūros susidarymas ir jo dinamika XIII–XVIII a.

Tyrimas atliekamas etapais. Pirmiausia tiriama specialių „keliuko“, „kelio“ ir „vieškelio“ sąvokų samprata įvairiakalbiuose XIII–XVIII a. šaltiniuose. Šios sąvokos įprasmino kelių tipus, kurie ilgainiui kito ir turėjo atitinkamą statusą. Sąvokų analizė taip pat supažindina su jų filosofine specifika.

Kitas tyrimo žingsnis – XIII–XV a. LDK susisiekimo analizė. Tuo metu valstybingumo procesas keitė arba adaptavo gentinių laikų kelių išsidėstymą. Šalies valdymui, o tiksliau – valdovui, valdančiam nuo žirgo, reikėjo atitinkamos logistikos bei pritaikytos infrastruktūra. Čia daugiausia nusipelnė monarchas Vytautas, kurio reformos ne tik veikė žemėvaldos procesus šalyje, bet ir keitė krašto urbanistiką.

Istoriografijoje XVI a. laikomas LDK brandos amžiumi, kai daugelis anksčiau pokyčių nusistovėjo ir normalizavosi. Tai pasakytina ne tik apie XVI a. krašto infrastruktūrą, bet ir apie XVII a. gyvenimo realijas. Istorikas Stanisławas Alexandrowiczus, tirdamas LDK miestų ir miestelių tinklo susidarymą, šį reiškinį datavo XVI a.–XVII a. pirma puse, nes likusi pastarojo amžiaus pusė pažymėta karų ir paskui pergyvento nuopuolio šešėlio⁶⁹. Su urbanistikos struktūra glaudžiai susijęs susisiekimas, nes suponavo gyventojų kontaktus. Todėl apie XVI–XVII a. LDK sausumos kelių sistemą kalbama kaip apie visumą. Aptariama kelių būklė ir susisiekimą gerinę inžineriniai įrenginiai, to laiko kelių ir vieškelių struktūra.

69 *Alexandrowicz S. Studia z dziejów miasteczek Wielkiego Księstwa Litewskiego (toliau – Alexandrowicz S. Studia z dziejów miasteczek). Toruń, 2011, s. 19–93.*

Atskiras tyrimo etapas – XVIII a. LDK sausumos kelių struktūros ir kelių infrastruktūros būklės tyrimas. Šiame amžiuje pergyventi visuomeniniai pokyčiai ir reformos, kurios keitė valstybės pareigūnų ir gyventojų požiūrį į susisiekimą ir jo infrastruktūrą, susiklostė nuolatiniai pašto keliai.

Labai svarbus tyrimo uždavinys – remiantis pirminiais šaltiniais parengti LDK sausumos traktų žemėlapius: a) XVI–XVII a. sausumos kelių žemėlapi, b) XVI–XVII a. sausumos vieškelio žemėlapi, c) XVIII a. sausumos kelių ir vieškelio žemėlapi. Šie kūriniai pateikiami knygos prieduose. Žemėlapių duomenys integraliai susieti su knygos dėstymo skyriais. Kiekvienas jų turi pagal šaltinių medžiagą parengtus kelių ir vieškelio sąrašus (atskirus žemėlapių mokslinius aparatus), kuriuose pateiktos nurodos į šaltinius.

Visas tyrimas yra šaltiniotyrinio žanro, grindžiamas pirminiais šaltiniais. Jis apima platų šešių amžių laikotarpį ir yra kompleksinis. Pasitelkta plati prieinamų šaltinių bazė, kurią sudaro archyviniai⁷⁰ ir publikuoti duomenys. Tyrimo objektas išskirtinis tuo, kad aktualios informacijos galima tikėtis vos ne visose dokumentų kategorijose. Todėl šiuo atveju tenka juos pristatyti bendriau.

Šaltinių, pateikiančių informacijos apie XIII–XV a. Lietuvos ir LDK kelius bei susisiekimą, nedaug. Todėl, nagrinėjant gentinių laikų kelių sampratą, nevengiama remtis analogiška Prūsijos ir Livonijos medžiaga. Čia aktualūs normatyviniai aktai, žemių dalybų ir dovanojimų dokumentai. Juose, aprašant valdų ribas, fiksuotas istorinis kraštovaizdis, į kurio panoramą pakliuvo keliai. Pavyzdžiui, 1291 m. Klaipėdos pilies apylinkių apraše nusakytas kelių išsidėstymas⁷¹. Panašus kompleksinis šaltinis – Vokiečių ordino *vegeberichtai*⁷², kuriuose daug duomenų apie senųjų Lietuvos gyvenviečių struktūrą ir jas jungusius kelius bei karo žygių maršrutus.

Tyrimė plačiai remiamasi naratyviniais šaltiniais. Pirmiausia Vokiečių ordino aplinkoje parengtomis kronikomis⁷³. Jose fiksuoti duomenys apie karo žygius į

70 Naudoti šaltiniai iš archyvų: Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA); Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB, RS); Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius (toliau – VUB, RS); Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs (toliau – LVVA); Archiwum Głównie Akt Dawnych (toliau – AGAD); Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (toliau – НТАБ).

71 Liv, -Est-und Curländisches Urkundenbuch (toliau – LUB), Bd. 1. Hrsg. F. G. Bunge. Reval, 1853, Nr. 540, S. 673–674.

72 Die litauischen Wegeberichte // SRP, Bd. 2, S. 664–711; vertimas į lietuvių kalbą: Kraštas ir žmonės, p. 7–41.

73 *Petri de Dusburg. Cronica terre Prussie* // *Scriptores rerum prussicarum* (toliau – *Petri de Dusburg. Cronica terre Prussie* // SRP), Bd. 1. Hrsg. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. Leipzig, 1861, S. 3–269; *Hermann de Wartberge. Chronicon Livoniae* // SRP, Bd. 2,

LDK, krašto apgyvendinimą ir susisiekimo būklę. Labai panašią informaciją pateikia ir rusų metraščiai⁷⁴.

Prie naratyvinių šaltinių taip pat priskiriami XV–XVIII a. keliautojų ir diplomatų atsiminimai bei dienoraščiai⁷⁵. Iš jų sužinome apie kelionių maršrutus ir keliones LDK. Atsiminimai ir dienoraščiai atrinkti pagal du kriterijus: duomenys turi liudyti tik keliones po LDK, o analogiškos informacijos, kurią užrašė LDK gyventojai, keliaudami po Vakarų Europą, atsisakoma; kitas kriterijus – kelionių aprašymų autoriai turi būti asmenys, kurie patys čia lankėsi ir viską patyrė. Tokie kriterijai taikomi dėl to, kad, pasak R. Kamuntavičiaus, egzistavo daug stereotipų apie LDK gyventojus, kurie sklido iš lūpų į lūpas, o svetimšaliai europiečiai nuogirdas ir išgalvotus dalykus paprasčiausiai užrašydavo savo dienoraščiuose⁷⁶.

S. 21–116; *Wigand von Marburg*. Cronica nova Prutenica // SRP, Bd. 2, S. 453–662 (vertimas: *Vygandas Marburgietis*. Naujoji Prūsijos kronika (toliau – *Vygandas Marburgietis*. Naujoji Prūsijos kronika). Vertė R. Jasas, red. K. Gudmantas. Vilnius, 1999); *Annalista Thorunensis* // SRP, Bd. 3. Hrsg. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. Leipzig, 1866, S. 57–316; *Die ältere chronik von Oliva und die Schrifttafeln von Oliva* // SRP, Bd. 1, S. 669–726; *Heinrici Chronicon*. Indriška Hronika (toliau – *Heinrici Chronicon*. Indriška Hronika). Transl. Ā. Feldhūns, praef. Ē. Mugurēvičs. Riga, 1993; *Livländische Reimchronik mit anmerkungen namenverzeichniss und glossar* (toliau – *Livländische Reimchronik*). Hrsg. L. Meyer. Paderborn, 1876 (vertimas: Mindaugo knyga: istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių (toliau – Mindaugo knyga). Parengė ir į lietuvių kalbą išvertė D. Antanavičius, D. Baronas, A. Dubonis, R. Petrauskas. Vilnius, 2005, p. 197–365).

74 Rusų metraščiai – Полное собрание Русскихъ летописей (toliau – ПСРЛ), tiksliai nuorodas žr. literatūros sąrašę.

75 Ghillebert de Lannoy (1386–1462). Oeuvres de Ghillebert de Lannoy, voyageur, diplomate et moraliste (toliau – Ghillebert de Lannoy). Ed. Ch. Potvin, J.-Ch. Houzeau. Louvain, 1878; Sigismund von Herberstein: Rerum Moscoviticarum Commentarii. Synoptische Edition der lateinischen und der deutschen Fassung letzter Hand Basel 1556 und Wien 1557 (toliau – Sigismund von Herberstein: Rerum Moscoviticarum). Unter der Leitung von Frank Kämpfer erstellt von Eva Maurer und Andreas Fülberth. Redigiert und herausgegeben von Hermann Beyer-Thoma. München, 2007; Poselsstwo polsko – litewskie do Moskwy w roku 1678 szczęśliwie przedsięwzięte, opisane przez naoczego śiadka Bernaeda Tannera (toliau – Poselsstwo polsko – litewskie do Moskwy w roku 1678). Opr. A. Strojny, M. Rzepliela. Kraków, 2002; Библиотека иностранных писателей о России (toliau – Библиотека иностранных писателей, т. 1), т. 1. Санктпетербургъ, 1836; Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców (toliau – Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców, т. 1–2), т. 1–2. Oprocował W. Zawadzki. Warszawa, 1963; Byševska L. 1786 metų kelionės į Vilnių dienoraštis (toliau – Byševska L. 1786 metų kelionės). Sud. V. Dolinskas, P. J. Jamskis, E. Manikovska. Vilnius, 2008.

76 Žr. Kamuntavičius R. Lietuvos įvaizdžio stereotipai, p. 53–109.

XVI–XVII a. LDK susisiekimo istorijos tyrimams bene pagrindinis šaltinis yra Lietuvos Metrika⁷⁷. Joje aktualūs duomenys liudijami žemėvaldos dokumentuose, turto dalybų sutartyse, teismų medžiagoje, užpuolimų kelyje bylose, tarpvalstybiuose dokumentuose, prekybos istorijos ir miestų kasdienybės šaltiniuose.

Itin vertingi XVI–XVIII a. inventoriai, jų daugiausia saugoma archyvuose, o publikuota nedaug⁷⁸. Juose, aprašant dvarus, kaimus ir miestelius, dažnai minimos ten buvusios gatvės ir keliai. Pavyzdžiui, išskirtinis atvejis fiksuotas 1695 m. Merkinės inventoriuje, kuriame smulkmeniškai aprašytas medinis tiltas per Merkio upę⁷⁹. Tai yra vieni ankstyviausių duomenų apie tilto konstrukciją Lietuvoje. Naudingos informacijos taip pat galima tikėtis įvairiuose dvarų arba miestų istorijos dokumentuose, ypač atspindinčiuose ūkinį gyvenimą, pavyzdžiui, nusakant tiltų statybas ar jų priežiūrą⁸⁰. Prakalbus apie miestus, privalu paminėti ir muitų knygas, kuriose fiksuota informacija apie prekybos maršrutus, kuriais atvykdavo pirkliai⁸¹.

Tyrime naudojamas šaltinis, padedantis rekonstruoti kelių tinklą Žemaitijoje, yra Janio Sprogio parengtas XVI a. Žemaitijos geografinis vietovardžių žodynas⁸².

- 77 Naudojamos įvairios publikacijos: Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России (toliau – АЮЗР); Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею (toliau – АВАК); Археографический сборник документовъ относящихся к истории Северо-западной Руси (toliau – АСДЦЗР); naujausi leidiniai: Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 564 (1553–1567). Viešųjų reikalų knyga 7 (toliau – Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 564). Parengė A. Baliulis. Vilnius, 1996; Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 5 (1427–1506). Užrašymų knyga 5 (toliau – Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 5). Parengė A. Baliulis, A. Dubonis, D. Antanavičius. Vilnius, 2012, ir kiti šaltinių rinkiniai, kuriuose publikuota ne tik Lietuvos Metrikos medžiaga.
- 78 Pavyzdžiui: Istorijos archyvas, t. 1. XVI amžiaus Lietuvos inventoriai (toliau – Istorijos archyvas, t. 1). Sud. K. Jablonskis. Kaunas, 1934; Instrukcijos feodalinių valdų administracijai Lietuvoje (toliau – Instrukcijos feodalinių valdų). Parengė Z. Kiaupa, J. Kiaupienė. Vilnius, 1985.
- 79 LVIA, f. 1135, ap. 4, b. 474, l. 117–117v.
- 80 Minėtini specialūs miestų istorijai skirti leidiniai: Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai (toliau – LMMPA), t. 2. Kretinga, Skuodas, Šiauliai, Šventoji, Varniai, Veliuona, Viekšniai, Virbalius, Vladislavovas. Sud. A. Tyla, D. Žygelis. Vilnius, 1997; LMMPA, t. 6. Trakai. Sud. A. A. Baliulis. Vilnius, 2008.
- 81 Pavyzdžiui: Витебская старина (toliau – Витебская старина), т. 1. Сост. А. П. Сапуновъ. Витебскъ, 1883.
- 82 Спрогис И. Я. Географический словарь древней Жомойтской земли XVI столетия. Составленный по 40 актовымъ книгамъ Россиенскаго земскаго суда (toliau – Спрогис И. Я. Географический словарь). Вильна, 1888; apie Žemaičių žemės teismų knygas žr. Vilimas D. Žemaičių bajorai žemės teisme XVI a. pabaigoje (trumpa buvusių ir esamų Žemaitijos žemės teismų knygų apžvalga) // Lituistica. 2013, t. 59, Nr. 4 (94), p. 221–234.

Jame surašyti vietovardžiai išrinkti iš keturiasdešimties Raseinių žemės teismų knygų. Daugeliu atvejų vietovardžiai pateikti su šaltinių citatomis ir tiksliais nuorodomis į teismų bylų knygas. Absoliuti dauguma šių knygų saugoma Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje ir kelios, galbūt, Lietuvos valstybės istorijos archyve. Tokie išrašai yra pirminių šaltinių, kuriais sėkmingai remiamasi šiame tyrime, sankaupa.

Gilinantį į LDK susisiekimo istoriją XIII–XVII a., empirinius duomenis tenka rinkti po trupinį iš visų kategorijų šaltinių, nes kompleksinių šaltinių labai mažai. Kitaip yra su XVIII a. šaltinių baze, nes ji labai išsami. Lietuvos valstybės istorijos archyve yra trys saugojimo vienetai – LDK Iždo komisijos iniciatyva parengtos XVIII a. antros pusės LDK sausumos traktų ir kai kurių vandens kelių, tiltų bei žemgrindų liustracijos (aprašymai)⁸³. Jose kompleksiškai aprašyti svarbesni keliai ir vieškeliai, nurodyta jų būklė ir preliminaros remonto kainos. Kartais braižyti maršrutų planai. Tik, deja, ne visi brėžiniai išliko, o apie kai kuriuos jų tik užsiminta. Šie liustracijų duomenys puikiai pagelbėja rekonstruojant kelių išsidėstymą ir vertinant jų būklę.

Tiriant XVIII a. LDK susisiekimą naudojami ir kiti kompleksiniai šaltiniai – vyskupijų dekanatų bei parapijų vizitacijos (archyvinės⁸⁴ ir publikuotos⁸⁵). Jose

83 LVIA, Fondas Senieji aktai (toliau – F. SA), Nr. 3939 (nauja signatūra F. 11, ap. 1, b. 1220), 1145 l.; pastaroji medžiaga skelbta: Senujų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelių aprašymai. Descriptions of the Old Roads of the Grand Duchy of Lithuania (toliau – Senujų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelių aprašymai). Parengė / Prepared by A. A. *Baliulis*, T. *Čelkis*. Vilnius, 2018; LVIA, F. SA 3702 (nauja signatūra f. 11, ap. 1, b. 1002), 236 l.; LVIA, F. SA 3810 (nauja signatūra F. 11, ap. 1, b. 1093), 211 l.

84 LVIA, F. SA 18580, 146 l. (Pabaisko dekanatas); F. SA 19245, 82 l. (Vilniaus dekanatas); F. SA 19248, 175 p. (Trakų dekanatas); F. SA 19252, 500 p. (Breslaujos dekanatas); F. SA 19253, 229 l. (Kupiškio dekanatas); F. SA 19254, 149 p. (Ukmergės dekanatas); LVIA, f. 525, ap. 8, b. 667, 41 l. (Eišiškių bažnyčios vizitacija).

85 *Wernerowa W.* Opisy parafii dekanatu knyszyńskiego z roku 1784 (toliau – Opisy parafii dekanatu knyszyńskiego z roku 1784) // *Studia Podlaskie*, t. 1, 1990, s. 99–217; *Wernerowa W.* Opisy parafii dekanatu augustowskiego z roku 1784 (toliau – Opisy parafii dekanatu augustowskiego z roku 1784) // *Studia Podlaskie*, t. 4, 1993, s. 161–239; *Rękopiśmienne opisy parafii litewskich z 1784 roku: dekanat grodzieński* (toliau – *Rękopiśmienne opisy parafii litewskich z 1784 roku: dekanat grodzieński*). Oprac. *W. Wernerowa*. Warszawa, 1994; Kauno dekanato parapijų aprašymas 1784 m. // *Vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio Kauno dekanato vizitacija 1782 m.* (Lietuvos istorijos šaltiniai, t. 6) (toliau – *Kauno dekanato parapijų aprašymas 1784 m.*). Sudarė ir parengė *V. Jogėla*. Vilnius, 2001; *Rybak A.* Dekanat lidzki w 1784 roku w świetle opisów parafii. Praca magisterska (toliau – *Rybak A.* Dekanat lidzki w 1784 roku w świetle opisów parafii). Uniwersytet w Białymstoku. Białystok, 2004 (rankraštis), prieiga internete: <http://pbc.biaman.pl/dlibra/doccontent?id=13842> (žiūrėta 2020 m.

aprašyti parapijas jungusių kelių ir viešelių maršrutai. Pateikti duomenys apie kelių būklę: kietas, klampus ar smėlėtas kelias, sunkiai ar lengvai pravažiuojamas, minimos perkėlos per upes, brastos, žemgrindos, o kartais aprašyta šių įrenginių būklė. Vizitacijų aktuose keliai skirstyti į žiemos ir vasaros. Nuo metų laiko priklausė kelionių trukmė – kelionės vasarą trukdavo ilgiau nei žiemą, kartais skirtumas tarp jų siekdavo pusę paros ir daugiau. Ši medžiaga puikiai papildė LDK kelių iliustracijų duomenis. Tačiau vizitacijų aprašymų panauda tyrėjui kelia ir sunkumą, nes jų yra itin daug. Dėl to neišvengiamai susiduriama su galimybių ribomis, kurias apibrėžia laikas ir darbo su šaltiniais mastas, nes ne visų vizitacijų aktai lengvai prieinami. Pavyzdžiui, Simno dekanato vizitacija yra Ukrainoje⁸⁶. Todėl tenka apgailestauti, kad ne viską pavyko apimti.

Kiti šaltiniai, pasitelkti darbe, – XVII–XVIII a. istoriniai žemėlapiai ir žemių planai. Juose žymėti LDK keliai, jungę miestus ir gyvenvietes. Rankraštiniai val-

birželio 20 d.); *Szymanowski W.* Obszar parafii Kleszczcele w latach 1793–1866. Praca magisterska (toliau – *Szymanowski W.* Obszar parafii Kleszczcele w latach 1793–1866). Uniwersytet w Białymstoku. Białystok, 2004 (rankraštis), prieiga internete: <http://pbc.biaman.pl/Content/27959/Praca%20magisterska%20Wojciech%20Szymanowski%20-%20Obszar%20parafii%20Kleszczcele%20w%20latach%201793-1866.pdf> (žiūrėta 2020 m. birželio 20 d.); *Świdorski A. J.* Dekanat Świrski w 1784 roku w świetle opisów plebanów. Praca magisterska (toliau – *Świdorski A. J.* Dekanat Świrski w 1784 roku). Białystok, 2004 (rankraštis), prieiga internete: http://pbc.biaman.pl/dlibra/docmetadata?id=13822&from=&dirids=1&ver_id=&lp=1&QI=C50E85ACC748AA7D7BD621ABB8E54658-19 (žiūrėta 2020 m. birželio 20 d.); *Gawrylczyk B.* Dekanat połocki w świetle opisów parafii z 1784. Praca magisterska (toliau – *Gawrylczyk B.* Dekanat połocki w świetle opisów parafii z 1784). Uniwersytet w Białymstoku. Białystok, 2005 (rankraštis), prieiga internete: http://pbc.biaman.pl/dlibra/docmetadata?id=13819&from=&dirids=1&ver_id=15452&lp=5&QI=%21%7Bquery.QueryId%7D (žiūrėta 2020 m. birželio 20 d.); *Siwicka I.* Dekanat oszmiański w 1784 r. w świetle opisów parafii. Praca magisterska (toliau – *Siwicka I.* Dekanat oszmiański w 1784 r.). Uniwersytet w Białymstoku. Białystok, 2007 (rankraštis), prieiga internete: <http://www.pbc.biaman.pl/dlibra/doccontent?id=13820&dirids=1> (žiūrėta 2020 m. birželio 20 d.); *Opisy parafii diecezji wileńskiej z 1784 roku, t. 2. Dekanat Mińsk (toliau – Opisy parafii diecezji wileńskiej z 1784 roku, t. 2. Dekanat Mińsk). Oprac. J. Maroszek, M. Maroszek.* 2009 (rankraštis), prieiga internete: <http://pbc.biaman.pl/dlibra/docmetadata?id=13703&from=publication> (žiūrėta 2020 m. birželio 20 d.); *Opisy parafii diecezji wileńskiej z 1784 roku, t. 3. Dekanat Olwita (toliau – Opisy parafii diecezji wileńskiej z 1784 roku, t. 3. Dekanat Olwita). Oprac. T. Naruszewicz.* Bakalarzewo, 2009 (rankraštis), prieiga internete: <http://pbc.biaman.pl/dlibra/doccontent?id=13647> (žiūrėta 2020 m. birželio 20 d.).

86 Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Інститут рукопису, І-6011 (Dekanat Simnenski – 1784 m. Simno dekanato vizitacija) 129 l. Už nuorodą nuoširdžiai dėkoju dr. A. A. Baliuliui.

Tomas Čelkis. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelių evoliucija. Sausumos užvaldymas. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2021 – 464 p.

ISBN 978-609-07-0617-6 (spausdinta knyga)

ISBN 978-609-07-0618-3 (skaitmeninis PDF)

Monografijoje tiriama Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) sausumos kelių istorija. Jau XIII–XIV a. šaltiniuose minimi maži keliukai ir dideli vieškeliai, kurie vingiavo gentinėse Lietuvos žemėse ir jas jungė su rusėnų kraštais bei gretimomis Vokiečių ordino teritorijomis. Tai rodo gyventojų kontaktus. XVI–XVII a. LDK kelių tinklas tankėjo, formavosi susisiekimo infrastruktūra: brastos, tiltai, medgrindos, kelių maršrutus žymėję stulpai – pirmieji kelio ženklai. Visa tai sutapo su valstybės urbanistine plėtra ir gyvenviečių sklaida. Šie keliai nesunyko ir XVIII a., jie toliau funkcionavo, bet neišvengiamai atsirado ir daugiau kelių, kurių reikalavo naujos realijos: pašto traktų atsiradimas, prekybos intensyvėjimas, dažnesnės žmonių kelionės. Šioje knygoje publikuoti XVI–XVIII a. kelių ir vieškelių išsidėstymo žemėlapiai, kuriuose rekonstruotas jų tinklas. Sudaryti šaltiniuose paliudytų traktų sąrašai ir pateiktos tikslios nuorodos į pirminius šaltinius, kurie labai pravartūs gilinamuosiuose LDK susisiekimo, urbanistikos ar gyventojų mobilumo istorijos tyrimuose.

Kalbos redaktorė *Grażina Indrišiūnienė*

Dailininkė *Jurga Tėvelienė*

Maketuotoja *Vida Vaidakavičienė*

Vilniaus universiteto leidykla

Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius

info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt

Knygos internete: www.knygynas.vu.lt

Mokslo periodikos žurnalai: www.zurnalai.vu.lt

Spausdino „Standartų spaustuvė“

S. Dariaus ir S. Girėno g. 39, LT-02189 Vilnius

Tiražas 400 egz.

Vidiniai puslapiai *Munken Lynx* 90 g/m²

dų planai braižyti dokumentuojant žemėvaldą⁸⁷. Kiti brėžiniai fiksavo teritorijų topografiją ir krašto kelius, kartais jie kurti kariniais tikslais⁸⁸. Be kartografijos, naudotasi ir ikonografinė medžiaga. Tai pavieniai XVII a. archyviniai dokumentai, kuriuose nubraižyti kelių inžineriniai įrenginiai, kaip antai žemgrindos, medgrindos ir kelio ženklai⁸⁹. XVII–XVIII a. ikonografija tyrime iliustravo LDK istorinį kraštovaizdį, aptariant tiltų ar perkėlų konstrukcijas. Nevengta retrospektyviai remtis ir XIX a. vaizdine medžiaga.

Šaltinių visuma rodo, kad jie patikimi ir pakankami, vykdant tyrimą, leidžia sistemiškai nagrinėti LDK sausumos kelių ir vieškelį tinklą bei infrastruktūrą.

87 Pavyzdžiui, VUB, RS, f. 23.

88 Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinės vėliavos ir žemėlapiai. Historical Flags and Maps of the Grand Duchy of Lithuania (toliau – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinės vėliavos ir žemėlapiai). Sud. R. Černius. Vilnius, 2006; Łopatecki K., Walczak W. Mapy i plany Rzeczypospolitej XVII w. znajdujące się w archiwach w Sztokholmie (toliau – Łopatecki K., Walczak W. Mapy i plany Rzeczypospolitej). Warszawa, 2011, t. 1; Lietuvos XVII–XIX a. pradžios ikonografijos ir kartografijos šaltiniai Švedijoje (toliau – Lietuvos XVII–XIX a. pradžios ikonografijos). Sud. E. Vasičiauskas, G. Zabiela. Klaipėda, 2013.

89 Duomenys iš LVVA pateikti tyrime.

Ši monografija yra žygis į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) istoriją sausumos keliais, kurio metu nagrinėta šalies susisiekimo problema. Tirtas istorinis kelių tinklas: jo atsiradimo aplinkybės, išsidėstymas ir evoliucija per beveik šešis šimtus metų. Sausumos keliai buvo ir liko žmonių gyvenimo pėdsakai, kuriais sparčiu žingsniu žengė valstiečiai, ant žirgų jojo ir karietomis važiavo valdovai bei kilmingieji, lėtomis, braškančiomis gurguolėmis judėjo pirklių vežimai. Erdvė ir laikas buvo jų palydovai. Dar XIII–XIV a. šaltiniai išskiria takelius, kelius ir vieškelius, o XV a. atsiranda „Vytauto keliai“. Tvari LDK kelių sistema susiklostė XVI–XVII a., susidarius gyvenviečių ir miestų urbanistiniam tinklui. Panaši susisiekimo sistema buvo ir XVIII a., o jo antroje pusėje stengtasi ją gerinti. XVI a. LDK atsirado kelių priežiūros samprata, jais rūpinosi specialūs pareigūnai – tiltininkai – kartu su vietos gyventojais. Gerų ar bent geresnių kelių reikėjo valstybės administracijai, pirkliams ir nuo XVII a. čia pradėjusioms važinėti pašto karietoms. Intensyvesnis mobilumas buvo XVIII a. LDK, tai rodo kelių tinklo tankėjimas. Monografijoje pateikti trys žemėlapiai, vaizduojantys XVI–XVII a. LDK kelių ir viešelių išsidėstymą bei XVIII a. susisiekimo sistemą. Remiantis pirminiais šaltiniais sudaryti kelių ir viešelių sąrašai, kurie gali praversti tolesniuose senųjų LDK kelių tyrimuose ir ieškojimuose.